

הרב איתיאל בר-לוי
ראש ישיבת בני"ע חולון

סוגיות לדוגמא*

א. מעשה בעובד כוכבים מאשקלון (קידושין לא,א)

סיפור המלמד נושאים רבים:

בליבה של סוגיית כיבוד אב ואם נמצאת אגדת חז"ל מפורסמת. הסיפור על כיבוד אב שכיבד עובד כוכבים מאשקלון - דמא בן נתינה.

מתוך סוגיא זו ניתן להעלות נושאים רבים לדין. חלקם באמונה והשקפת עולם וחלקם בנושאים הלכתיים צרופים.

יש להראות לתלמידים איך סיפור ידוע כזה, המסופר כבר בתקופת הגן, יכול להוות בסיס לדיונים אמוניים והלכתיים רחבים.

א. טעמיה של מצוות כיבוד אב ואם.

ב. ההבדל בין מצוות שכליות ומצוות שמעיות.

ג. חובת כיבוד ואם אצל גויים.

ד. האם ניתן ללמוד הלכות מאגדות חז"ל?

ה. האם מותר להעיר את אבא משנתו לצורך פרנסה או לקיום מצווה?

ו. כבוד להורים שנטרפה עליהם דעתם.

ז. החובה לכבד הורים על אף שהם מבזים את הבן.

קידושין לא,א

בעו מיניה מרב עולא: עד היכן כיבוד אב ואם? אמר להם: צאו וראו מה עשה עובד כוכבים אחד באשקלון ודמא בן נתינה שמו; פעם אחת בקשו חכמים פרקמטיא בששים ריבוא שכר, והיה מפתח מונח תחת מראשותיו של אביו, ולא ציערו. אמר רב יהודה אמר שמואל, שאלו את ר' אליעזר: עד היכן כיבוד אב ואם? אמר להם: צאו וראו מה עשה עובד כוכבים אחד

* שני המאמרים הבאים הופיעו בחוברת עבור רמ"ם בישיבות בני"ע כדוגמא ללימוד סוגיא בעיון בישיבה תיכונית (הערת מערכת).

לאביו באשקלון ודמא בן נתינה שמו, בקשו ממנו חכמים אבנים לאפוד בששים ריבוא שכר, ורב כהנא מתני: בשמונים ריבוא, והיה מפתח מונח תחת מראשותיו של אביו, ולא ציערו. לשנה האחרת נתן הקב"ה שכרו, שנולדה לו פרה אדומה בעדרו. נכנסו חכמי ישראל אצלו, אמר להם: יודע אני בכם, שאם אני מבקש מכם כל ממון שבעולם אתם נותנין לי, אלא אין אני מבקש מכם אלא אותו ממון שהפסדתי בשביל כבוד אבא... כי אתא רב דימי אמר: פעם אחת היה לבוש סירקון של זהב והיה יושב בין גדולי רומי, ובאתה אמו וקרעתו ממנו, וטפחה לו על ראשו וירקה לו בפניו, ולא הכלים".

האם דווקא מגוי נלמד לכבד הורים!?

כאמור לעיל, הסיפור על דמא בן נתינה הינו אחד מסיפורי המופת אותם לומד כל ילד בקטנותו.

הסיפור מעלה שאלות רבות, אך דומה כי השאלה הראשונה הנשאלת על ידי הילד השומע את הסיפור וכנראה אף על ידי מבוגרים היא, מדוע מצאו חכמים לנכון ללמד אותנו עד היכן מגיעה מצוות כיבוד הורים דווקא על ידי סיפור על גוי?

בתלמוד ישנם סיפורים רבים אחרים על גדולי ישראל שכיבדו את הוריהם ויש רושם ברור כאילו בחרו חכמים דווקא את הסיפורים על גויים. מדוע?

תופעה זו אינה יחידאית בתלמוד, במקומות נוספים אנו מוצאים חזרה על עיקרון זה. הדוגמא הנוספת לכך היא היחס לכיבוד ההורים של עשו הרשע.

חז"ל מציינים שעשו היה הראשון שכיבד מאוד את אביו, ואף השפיע הדבר על יעקב.

וכך אומרים חז"ל על הפסוק:

"וַיִּשְׁטֵם עֵשָׂו אֶת יַעֲקֹב עַל הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בָּרַכּוֹ אָבִיו וַיֹּאמֶר עֵשָׂו בְּלִבּוֹ יִקְרְבוּ יָמֵי אָבִי וְאֶהְרֶגָה אֶת יַעֲקֹב אָחִי:" (בראשית כז, מ).

ואומר על כך רש"י: "יקרבו ימי אבל אבי - כמשמעו, שלא אצער את אבא..."

הידיעה שעשו מקפיד במצווה זו באופן מיוחד הטרידה את יעקב לפני פגישתו עם עשו. יעקב חושש שמא זכות זו תעמוד לעשו ויקשה עליו להנצל ממנו.

כך מופיע במדרש לקח טוב (בראשית פרק לב, ד"ה וישלח יעקב) :

וישלח יעקב מלאכים לפניו אל עשו אחיו. א"ר שמואל בר נחמן בוא וראה בצדיקים כמה מתיראים מן החטא, שאחר כל הבטחון שהבטיח הקב"ה את יעקב אבינו היה מתיירא מעשו ושלח לפניו מלאכים, ולמה היה מתיירא אמר זה עשרים ושתים שנה שלא ראיתי את אבי, ולא שימשתי אותו, שמא יגרום החטא, ויעמוד עלי ויהרגני, שעמד לפני אבי ושרתו, לפיכך וישלח יעקב מלאכים.

ודוגמא נוספת :

הגמרא בסנהדרין (צו,א) באגדות על נבוכדנצר הרשע, מספרת על המלך שמלך בבבל לפני נבוכדנצר. שמו של אותו המלך היה בלאדן בן בלאדן. הגמרא תמחה על כך שלאדם יש שם זהה לשמו של אביו, ועל כן מסבירה :

"מאי בלאדן בן בלאדן? אמרי: בלאדן מלכא הוה, ואישתני אפיה והוה כי דכלבא, הוה יתיב בריה על מלכותא. כי הוה כתיב - הוה כתיב שמיה ושמיה דאבוה בלאדן מלכא. היינו דכתיב (מלאכי א) 'בן יכבד אב' "

מסבירה הגמרא שבלאדן האב סבל ממחלה קשה, עד שנשתנו פניו והפכו לפני כלב. היה מוכרח למלא את מקום אביו, אך לא רצה לבזותו, ועל כן נטל לעצמו את שם אביו.

מדהים! חכמים כביכול מחפשים סיפור על כיבוד אב ואם ומשתדלים לחפש דווקא גויים ואף רשעים גדולים שהקפידו על מצווה זו במיוחד.

מדוע? האם ראוי היה שחכמים ילמדו אותנו את גדולת מצוות כיבוד אב ואם דווקא על ידי גוי?

נדמה לי שניתן ללכת בשתי דרכים להבנת הסוגיא. נשים לב ששתי הדרכים הינן הפוכות, אך הן צומחות משורש אחד :

דרך א

כיבוד אב ואם – מצווה שכלית או שמעית (חוקית)?

ביהדות ישנן שתי סוגי מצוות : שכליות ושמעיות.

השכליות הינן מצוות שכל אדם מבין את חשיבותן ונחיצותן (כמו האיסור לגנוב ולרצוח) והיינו מקיימים אותן כנראה גם ללא הציווי האלוקי. לעומת זאת, המצוות השמעיות הינן מצוות אשר טעמן אינו ברור לנו כלל. מצוות

אלו נקראות גם "חוקים". (הדוגמא הידועה והבולטת היא מצוות מצוות פרה אדומה) מצוות שאין לנו שום יד ורגל בסיבתה ובעומקה, ואם נשאל את עצמנו מאיזה טעם אנו מקיימים מצווה זו? התשובה בפשטות הינה: "כי ה' ציוה".

מצוות כיבוד אב ואם לכאורה היא דוגמא פשוטה למצווה שכלית, ומהווה הנהגה פשוטה במצוות שבין אדם לחבירו. כל בן אדם - גדול כקטן, יהודי וגוי צריך להכיר בחובה הבסיסית של כיבוד אב ואם. חובה זו אינה נובעת מציווי אלוקי, אלא מתחושה טבעית של תודה והכרת הטוב. הוריו של אדם העניקו לו את חייו, השקיעו בו את מיטב זמנם ומרצם, פיתחו אותו וטיפחו אותו, ועל כך הוא חייב להם תודה מקרב לב.

ואם כן, המחויבות של אדם להוריו היא בראש ובראשונה מחויבות מוסרית, הנובעת מהכרת הטוב.

וכך מנסח את הדברים בעל ספר החינוך (מצווה לג):

משרשי מצוה זו, שראוי לו לאדם שיכיר ויגמול חסד למי שעשה עמו טובה ולא יהיה נבל ומתנכר וכפוי טובה, שזו מידה רעה ומאוסה בתכלית לפני אלקים ואנשים. ושיתן אל לבו כי האב והאם הם סיבת היותו בעולם, ועל כן באמת ראוי לו לעשות להם כל כבוד וכל תועלת שיוכל, כי הם הביאוהו לעולם, גם יגעו בו כמה יגיעות בקטנותו.

דברים אלו עולים בקנה אחד עם ההבנה שהצגנו לעיל, הבנה הרואה במצוות כיבוד אב ואם מצווה שכולה הכרת הטוב להורים וככזו, הרי שהיא מחויבת וברורה לכל אדם, גם ללא הצו האלוקי. אך מענין לראות שספר החינוך לא הסתפק בכך והוסיף:

וכשיקבע זאת המדה בנפשו יעלה ממנה להכיר טובת האל ברוך הוא, שהוא סיבתו וסיבת כל אבותיו עד אדם הראשון, ושהוציאו לאויר העולם וסיפק צרכו כל ימיו, והעמידו על מתכונתו ושלימות אבריו, ונתן בו נפש יודעת ומשכלת, שאלולי הנפש שחננו האל יהיה כסוס כפרד אין הבין, ויערוך במחשבתו כמה וכמה ראוי לו להזהר בעבודתו ברוך הוא.

לכשנעמיק בדברי בעל ספר החינוך, נוכל להקשות לכאורה על מטרת הבאת הקטע השני.

אם מידת הכרת הטוב היא השורש למצוות כיבוד אב ואם, מה צורך בהדגשה שמתוך כיבוד אב ואם יבא לזהירות בעבודת האל ברוך הוא? מה הקשר ומה הצורך בכך?

אלא נראה לומר שיש כאן חידוש גדול שאמנם כיבוד אב ואם מגלם את אחת מהמצוות היותר מובנות ומוסריות, אך יש בה – כמו בכל מצווה בתורה גם צו אלוקי ולעיתים הצו האלוקי אף גובר על החובה המוסרית. אצל עם ישראל – קבלת התורה בסיני – מחייבת לא רק את צו המצפון והכרת הטוב שבהם, אלא גם ובעיקר את הצו ההלכתי.

רעיון זה בא לידי ביטוי בהרבה מקומות ובענין כיבוד אב ואם מוצאים אנו בגמרא ביבמות:

תניא: יכול יהא כבוד אב ואם דוחה שבת? תלמוד לומר: 'איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו' - כולכם חייבין בכבודי.

לאמור, החובה המוסרית כלפי האב יכולה להיות גדולה וחשובה, אך מחייבת היא עד שבא הדבר בסתירה לערך של כבוד ה' וההלכה. במקרה כזה, אין עצה ואין תבונה נגד ה'.

לאור זאת ניתן להבין את מטרתם של חכמים בהדגשת כיבוד ההורים של הגויים, רוצים חז"ל לומר לנו שאמנם המחויבות המוסרית של אדם להוריו היא גדולה, אך זה נכון רק אצל הגוי אצל עם ישראל הדבר נכון רק בבחינת קומה ראשונה, אך בתנאי שמעליה יש את הקומה העליונה יותר, היא החובה ההלכתית והציות לצו האלוקי.

דרך ב

דרך ארץ קדמה לתורה

ידועים דברי חז"ל במקומות רבים, על כך שהתורה מקדימה את סיפורי האבות למצוות התורה ועוד מאריכה בסיפורים בכל ספר בראשית כדי ללמדנו דרך ארץ שקדמה לתורה.

זו הסיבה גם לכך שהאלוקים מתייחס בסלחנות לחטא דור הפלגה, אך מגיב בחומרה רבה לחטאם של דור המבול שהיו נגועים בגזל ובחטאי ה"דרך ארץ".

רעיון זה ניתן למצוא לאור דברי בעל אור החיים הקדוש (שמות יח, כא).

אור החיים עוסק בשאלה, מדוע בחרה התורה להקדים לפרשיית קבלת התורה את עצותיו של יתרו, חשוב ככל שיהיה (חותן משה), אך מגוי נלמד דרכי משפט? ולא זו בלבד, אלא שהתורה מיחדת את שמו דווקא על פרשיית קבלת התורה?

וראייתי לתת לב, איך זכה יתרו, שתיכתב על ידו פרשה זו, והן אמת כי הוא כיבד משה עבד ה', והנה שכרו שכיבדו ה', אלא היה ה' יכול עשות לו דרך כבוד אחר, לא בדרך זה שיכאחא חס ושלוס כפחות ידיעה בעם ה', עד שבא כהן מדין והשכילם.

ונראה כי טעם הדבר הוא להראות ה' את בני ישראל הדור ההוא וכל דור ודור, כי יש באומות גדולים בהבנה ובהשכלה, וצא ולמד מהשכלת יתרו בעצתו ואופן סדר בני אדם אשר בחר, כי יש באומות מכירים דברים המאושרים, והכוונה בזה, כי לא באה הבחירה בישראל, לצד שיש בהם השכלה והכרה יותר מכל האומות, וזה לך האות השכלת יתרו, הא למדת כי לא מרוב חכמת ישראל והשכלתם בחר ה' בהם, אלא לחסד עליון ולאהבת האבות, ויותר יערב לחיך טעם זה למאן דאמר יתרו קודם מתן תורה בא (ילק"ש רמז רסח), כי נתחכם ה' על זה קודם מתן תורה לומר שהגם שיש באומות יותר חכמים מישראל אף על פי כן אותנו הביא ה' אליו ובחר בנו, ועל זה בפרט עלינו לשבח לאשר בחר בנו מצד חסדיו...

מהי החכמה הזו שקיימת אצל הגויים והיתה לפני מתן תורה? זוהי ה"דרך ארץ".

יש כאן מסר גדול וחשוב שעצתו של יתרו כרוכה ביחד עם מתן תורה, אפילו קודמת לה ולא רק, אלא כל הפרשה תקרא על שמו של יתרו, ללמדנו, שגם לאחר מתן תורה עדיין ראוי לאיש הישראלי להיות קשוב לקולה של ה"דרך ארץ".

הוקדמה פרשת יתרו למתן תורה ונסמכה לה, ללמדנו שדרך ארץ קדמה לתורה.

נמצאנו למדים כי מדמא בן נתינה – הגוי מאשקלון – למדו החכמים מהי דרך ארץ, איך מתיחסים לאב שישן, איך מנהלים מסחר הוגן ואיך אפשר להיות שונא בצע. וכל זה, גם לפני וללא קבלת התורה.

סוגיות לדוגמא

ב. האם מותר לחלוק על אבא בלימוד בחברותא? (קידושין לא, ב)

פעמים רבות נפגשים אב ובנו בחווית לימוד משותפת. בשיעור בבית הכנסת או בלימוד בחברותא. במקרה כזה, יתקל התלמיד בשאלה הלכתית מרתקת: האם יכול בן לחלוק על אביו?

השאלה יכולה לבא לידי ביטוי באופנים שונים:

א. האם מותר לבן לחלוק על אביו בהלכה או בסברא תוך כדי הלימוד?

ב. אב שמוחל על כבודו, האם אז יוכל הבן לחלוק עליו?

ג. בן שרואה את אביו עובר עבירה, האם וכיצד עליו להעיר לו?

כפתיחה לעיוננו, נביא סיפור אודות רש"י, גדול פרשני התורה, ומחלוקתו עם נכדיו.

כידוע, לרש"י לא היו בנים, ולבנותיו שהיו משכילות מאוד, גדלו בנים תלמידי חכמים. שניים מהמפורסמים ביותר הם, האחים רשב"ם ורבינו תם, גדלו על ברכיו של הסבא ר' שלמה יצחקי והיו לגדולי בעלי התוספות שבצרפת.

האגדה מספרת שיום אחד עת היה עסוק בכתיבת פרשיות תפילין, החזיק רש"י את נכדו הקטן רבינו תם על ברכיו, ולפתע שיחק הפעוט בבקבוק הדיו והדיו נשפך על הקלף. כשראה זאת רש"י אמר: עתיד זה הקטן לחלוק עלי בסדר פרשיות התפילין.

זכה רש"י שנכדיו נעשו לענקי עולם וחלקו עליו באין ספור נושאים וסוגיות ולעיתים בצורה קשה.

אין ספק שכל אחד מאיתנו היה שמח ואף מתפלל לכך שנכדיו יחלקו עליו כך, אולם השאלה שאנו נעלה לדיון בסוגיא זו היא האם נהגו הנכדים כראוי? האם מותר לבן/נכד לחלוק על אביו/סבו בפסיקת הלכה?

ברייתא בקידושין לא, ב:

ת"ר: איזהו מורא, ואיזהו כיבוד? מורא - לא עומד במקומו, ולא יושב במקומו, ולא סותר את דבריו, ולא מכריעו. כיבוד - מאכיל ומשקה, מלביש ומכסה, מכניס ומוציא...

ופירש רש"י במקום:

אם היה אביו וחכם אחר חלוקים בדבר הלכה, לא יאמר נראים דברי פלוני...

הוסיף על כך הטור (יו"ד רמ) בשם הרמ"ה:

זה אינו צריך לומר, אלא אפילו נראין לו דברי אביו אין לו לומר נראים דברי אבא, שנראה כאילו הוא מכריע דברי רביו, אלא אם יש לו להשיב תשובה על החולקין על אביו, ישיב.

וכך פסק הש"ך להלכה (שם ס"ק ב).

ונראה דסותר את דבריו אסור אף שלא בפניו וכן משמע בדרישה...

מסקנה ראשונית

מדברים אלו עולה בברור שאין לבן הלומד עם אביו לסתור את דברי האב ואין לתלמיד לסתור את דברי רבו גם כאשר הם עוסקים בתורה.

אולם לכאורה, דברים אלו קשים מאוד מכמה טעמים:

איך יוכל בן ללמוד עם אביו ללא היכולת להתווכח על הבנת הדברים? הרי מחויב הוא במצות "ושננתם לבניך" וכל מהותה של מצוות חינוך הבנים לתורה היא בלימוד משותף, היתכן לימוד פורה ללא דיון והתנצחות בהלכה הלא כבר למדנו את הכלל בדרכי הלימוד: "לא הביישן למד"?

אם הבן משוכנע שהראיות עימו ודעתו נכונה, למה לא יחלוק על אביו, הרי על החולק רבו אמרה הגמרא לעיל: "אפילו אב ובנו הרב ותלמידו שעוסקין בתורה בשער אחד נעשים אויבים זה את זה, ואינם זזים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה, שנאמר את והב בסופה..." (ל, א).

מוצאים אנו בתלמוד ובראשונים פעמים רבות שכן חולק על אביו וכראיה הביא לכך בעל ה"פתחי תשובה" עשרות מקרים מהתלמוד (יו"ד רמ).

בקשיים אלו הרגיש בעל תרומת הדשן (פסקים וכתבים, רלח) וכתב על כך דברים ברורים:

אמנם מה שכתבת, אם אין לתלמיד רשות לחלוק על רבו באיזה פסק והוראה, אם יש לו ראיות מן הספר ופסקי גאונים הפך מדעת הרב. נראה ודאי אם הוראות ברורות קצת וצורתא דשמעתא משמע כדברי התלמיד, למה לא יחלוק? כך היתה דרכה של תורה מימי התנאים. רבינו הקדוש חלק בכמה מקומות על אביו ועל רבו, רשב"ג. באמוראים, רבא היה חולק בכמה דוכתי על רבה, שהיה רבו... אשירי [הרא"ש] חולק בכמה דוכתיין אמהר"ם [על ר' מאיר מרוטנבורג], שהיה רבו מובהק.

אולם איך ניישב דברים אלו עם הסוגיא שלנו שמשמע בה שאסור לחלוק בשום אופן? וכמו כן הגמרא במסכת סנהדרין (דף קי) גם כן קובעת בנחרצות: "כל החולק על רבו כחולק על השכינה"?

ואכן, האחרונים צעדו בדרכים שונות כדי לבאר את הסוגיא ולהתיר את הויכוח וההתפלפלות כשלומדים עם האב והרב.

דרך א: איסור הסתירה – רק בענינים כלליים

מסבירים האחרונים שנראים הדברים שלא כשיטת רש"י בסוגיא, אלא שכל האיסור לחלוק על רבו או על אביו הוא לא בדברי תורה והלכה אלא רק בענינים כלליים ובעניני העולם, אבל כשעוסקים בהלכה ובלימוד ודאי מותר ואף צריך הבה לחלוק על אביו ועל רבו ואין בכך משום "סותר דברי אביו או רבו". וכמו שכתב הרא"ש בתשובה:

מי לנו גדול מרש"י שהאיר את עיני הגולה כולה בפירושו ונחלקו עליו יוצאי נכדיו – יוצאי יריכו רבינו תם ור"י וסתרו לגמרי את דבריו.

(כך מובא בספר פחד יצחק ערך כיבוד אב ואם דף מב ובנצי"ב בספרו העמק שאלה פרי יתרו סימן מו).

אולם עדיין קשה לשון הגמרא באומרה: "לא יסתור את דבריו" ובמיוחד לא מתישב פירוש זה עם פירושו של רש"י והטור שהובאו לעיל?

דרך ב: איסור הסתירה – בצורת הסתירה

ניתן לומר שגם אם כוונת הגמרא הוא לסתירה בדברי תורה, אין הכוונה לעצם המחלוקת, אלא לאופן הסתירה ולהבעת המחלוקת. כלומר, כשמדובר על מחלוקת עם אב או עם רב, לא יאמר "לא כ"י" וכדומה, אלא צריך הוא לחלוק בדרך של כבוד מיוחד ודרך ארץ לומר לו: "אבא בדבר זה כך כתוב במקום פלוני". דבר נוסף, אין לסתור את דברי האב או הרב ללא ראיות, אלא רק אם מחזיק ומשוכנע בצדקת שיטתו ויש לו ראיות והוכחות ברורות וחד משמעיות לכך.

ומתוקים מדבש הם דברי ר' חיים מוולוז'ין בפירושו לפרקי אבות (א,ד) על דברי המשנה: "הוי מתאבק בעפר רגליהם והוי שותה בצמא את דבריהם...":

הנה הלימוד נקרא מלחמה, כמו שאמרו "מלחמתה של תורה", אם כן גם התלמידים לוחמים יקראו... ואסור לו לתלמיד לקבל דברי רבו כשיש לו קושיות עליהם, ולפעמים יהיה האמת עם התלמיד, וכמו שעץ קטן מדליק את הגדול. וזה שאמר "יהי ביתך בית ועד לחכמים והוי מתאבק", מלשון "ויאבק איש עמו" (בראשית לב,כד), שהוא ענין התאבקות מלחמה, כי מלחמת מצוה היא. וכן אנו נגד רבותינו הקדושים אשר בארץ ונשמתם בשמי מרום, המחברים המפורסמים, וספריהם אתנו, הנה על ידי הספרים אשר בבתנו, בתינו הוא בית ועד לחכמים אלה, הוזהרנו גם כן וניתן לנו רשות להתאבק וללחום בדבריהם ולתרץ קושייתם, ולא לישא פני איש, רק לאהוב האמת. אבל עם כל זה יזהר בנפשו מלדבר בגאווה וגודל לבב, באשר מצא מקום לחלוק, וידמה כי גדול הוא כרבו או כמחבר הספר אשר הוא משיג עליו, וידע בלבבו כי כמה פעמים לא יבין דבריו וכוונתו, ולכן יהיה אך בענוה יתירה, באמרו "אם איני כדאי אך תורה היא" וכו'.

וזהו שאמר "הוי מתאבק" כנ"ל, אך בתנאי - "בעפר רגליהם", רוצה לומר בענוה והכנעה ולדון לפנייהם בקרקע.

רוצה לומר: הבעת הדעה הכרחית, גם ובעיקר כשהיא באה בסתירה לדעה השניה, וזוהי בדיוק "מלחמתה של תורה". אך התנאי הוא דרך הבעת הדברים ומידת השמירה על כללי ההתנהגות בויכוח. כשמדובר על האב או על הרב על אחת כמה וכמה שיש לנהוג בזהירות יתירה, אך אין זה אומר שאין לקיים ויכוח ומחלוקת שהיא לשם שמים.

ערוך השולחן הביא את דברי הטור והש"ך ופסק להלכה:

מה שאמרו שאסור לחלוק על אביו הוא דווקא בפניו, אבל שלא בפניו הרי מצינו בגמרא שר"א בר"ש חולק על אביו ומר בר רב אשי אמר הא דאבא בקטנותא היא והרמב"ם חולק על אביו בהלכות שחיטה פ"א והטור חלק על אביו הרא"ש ואיך אפשר לומר שאין לחלוק בדינים על אביו, הלא תורת ה' תמימה היא והיא תורת אמת ואין מחניפין בה ואפילו בפניו יכול הבן לפלפל עם אביו ולהקשות ולתרץ ולהעמיד ההלכה על מכונה והרבה בגמרא נמצא שהבן הקשה על אביו ותירץ וכך היא דרכה של תורה.

מעיון בדברי האחרונים ניתן לסכם מספר הלכות:

מסתבר שהסוגיא שלנו אינה עוסקת רק בדברי תורה, אלא אף בכל נושא בענייני העולם אסור יהיה לבן לסתור את דברי אביו או רבו.

אם אביו או רבו מבקשים לשמוע את דעתו בענין מסוים, ודאי שמותר לו לומר את דעתו, גם היא סותרת את דעתם.

רשאי לחלוק על אביו או רבו שלא בנוכחותם וכך עשו הרבה מגדולי הדורות.

הלומד עם אביו או רבו יכול לחלוק עליהם בשעת הלימוד (כך לרוב השיטות) בתנאי שהוא תלמיד חכם וראיותיו ברורות ומוצקות באופן מוחלט וכן בתנאי שעושה זאת בדרך ארץ ולא בסגנון של סתירת הדברים בפניו, אלא בהעלאת הצד הנגדי.

בעסקנו בסוגיית מחלוקות בין תלמידי חכמים ראוי להביא את דברי הרב קוק זצ"ל (סידור עולת רא"ה) על דברי ר' אלעזר ברבי חנינא במסכת ברכות "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם":

יש טועים שחושבים, שהשלום העולמי לא יבנה כי אם על ידי צביון אחד בדעות ותכונות, ואם כן כשרואים תלמידי חכמים חוקרים בחכמה ודעת תורה, ועל ידי המחקר מתרבים הצדדים והשיטות, חושבים שבזה הם גורמים למחלוקת והפך השלום. ובאמת אינו כן, כי השלום האמיתי אי אפשר שיבוא לעולם כי אם דוקא על ידי הערך של ריבוי השלום...שיתראו כל הצדדים וכל השיטות, ויתבררו איך כולם יש להם מקום, כל אחד לפי ערכו מקומו וענינו. על כן תלמידי חכמים מרבים שלום, כי במה שהם מרחיבים ומבארים ומילדים דברי חכמה חדשים, בפנים מפנים שונים, שיש בהם ריבוי וחילוק ענינים, בזה הם מרבים שלום, שנאמר: וכל בניך למודי ה'.